

OECD Ülkeleri İçin İnsani Gelişmişlik ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Ampirik Bir Analizi

Aşlı KARATAŞ¹

Öz

Geçmişten günümüze ekonomik büyüme gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ekonomiler açısından her zaman çok önemli bir ekonomik olgu olmuştur. Ekonomik büyüme, bir ekonominin üretim hacminin genişlemesidir. Bir ekonominin üretim hacmindeki artışı ifade etmek ve ölçmek adına GSYİH önemli bir göstergedir. Ekonomik kalkınma ise bir ekonomide büyümeye eşlik eden bir insani gelişmeyi sağlamaktır. Bu bağlamda ekonomik kalkınmanın merkezinde insan ve insanın yaşam standartlarını yükseltmek vardır. UNDP ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerini hesaplamak ve kıyaslama yapabilmek adına bir endeks oluşturmuş ve bu endekse “İnsani Gelişme Endeksi (İGE)” adını vermiştir. Ekonomik büyüme için kişi başına GSYİH değerleri ve insani gelişme için İGE değerleri alınarak insani gelişme seviyesinin ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenebilir.

Bu çalışmada ekonomik büyüme için kişi başına GSYİH değerleri ve insani gelişme için İGE değerleri alınarak insani gelişme seviyesinin ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenmiştir. Çalışmada kullanılan veri setleri “Dünya Bankası” ve “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)” istatistiki veri tabanından elde edilmiştir. Araştırmaya konu olan veriler 31 OECD ülkesini kapsamaktadır. Bu verilerle bir panel veri seti oluşturulmuştur. Çalışma 1990-2022 dönemi veri setleri analizine dayanmaktadır. Değişkenler arasındaki ilişki panel nedensellik testleri yapılarak test edilmiştir. 31 OECD ülkesi için söz konusu iki değişken açısından kısa dönemli ilişkiler incelenmiştir. Elde edilen verilere bakıldığında insani gelişme endeksinden kişi başına GSYİH’a serisine doğru bir nedensellik ilişkisinin olduğu gözlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Ekonomik Kalkınma, İnsani Gelişme Endeksi

Jel Kodu: O10, O47, O57

An Empirical Analysis of The Relationship Between Human Development and Economic Growth for OECD Countries

Abstract

From the past to the present, economic growth has always been a significant phenomenon for all developed and developing economies. Economic growth is the expansion of the production volume of an economy and the numerical measurement of this expansion. GDP is an important indicator for measuring and expressing an increase in the production volume of an economy. Economic development ensures that human development accompanies growth in an economy. In this context, at the center of economic development are people and the improvement of their living standards. UNDP has created an index to calculate and compare the human development levels of countries and named this index "Human Development Index (HDI)". The relationship between the level of human development and economic growth can be examined by taking the GDP per capita values for Economic Growth and the HDI values for Human Development.

In this study, the relationship between the level of human development and economic growth was examined by taking the GDP per capita values for Economic Growth and the HDI values for Human Development. The data used in the study were taken from the World Bank statistics. The data subject to the research covers 31 OECD countries. A panel data set was created with these data. The study is based on the analysis of data sets for the period 1990-2022. The relationship between the variables was examined by performing panel causality tests. Based on the data obtained, a causal relationship running from the HDI to the per capita GDP series was observed.

Keywords: Economic Growth, Economic Development, Human Development Index

Jel Codes: O10, O47, O57

¹ Doç. Dr., Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi, Muğla Meslek Yüksekokulu, Pazarlama ve Reklamcılık Bölümü, Muğla, Türkiye. E-posta: aslikaratas@mu.edu.tr Orcid no: 0000-0002-0124-2007

Extended Abstract

Introduction

From the past to the present, economic growth has always been a significant phenomenon for all developed and developing economies. Economic growth is the expansion of the production volume of an economy and the numerical measurement of this expansion. GDP is an important indicator that expresses the increase in the production volume of an economy. The GDP indicator is important for both following the economic changes and developments in a country's own historical process and making international comparisons with other economies. Economic development is not only the economic growth of an economy but also the increase in the number of opportunities that people living in a society can access, offering them different alternatives to live humanely and ensuring equality and justice. In this context, at the center of economic development are people and the improvement of their living standards. In other words, economic development is the achievement of human development that accompanies economic growth. In order to achieve economic development, the level of human development must be achieved. This is possible by reflecting the increase in income resulting from economic growth as an increase in the standard of living of individuals. Naturally, a relationship is expected to exist between economic growth and development and the level of human development. UNDP has created an index to calculate and compare the human development levels of countries and named this index "Human Development Index (HDI)". The relationship between human development and economic growth can be examined by taking the GDP per capita values for economic growth and the HDI values for human development.

Method

In this study, the relationship between the level of human development and economic growth was examined by taking the values of GDP per capita for Economic Growth and HDI values for Human Development. The data used in this study were obtained from the World Bank statistics. The data subject to the research covers 31 OECD countries. In the analysis, logarithmic forms of the data sets were used. A panel data set was created with these data. For economic growth, GDP per capita values were taken, and for human development, HDI values were taken. In this way, the relationship between human development and economic growth was examined. The study is based on the analysis of data sets for the period 1990-2022. The relationship between GDP per capita and HDI variables for 31 OECD countries was examined by panel causality tests. In addition, short-term relationships between these two variables were examined for 31 OECD countries.

Result and Discussion

From the past to the present, economic growth has always been a very important phenomenon for all developed and developing economies. Economic growth can be defined as the expansion or increase in the volume of production of an economy that can be measured numerically. GDP is an important indicator for measuring and expressing an increase in the production capacity of an economy. Economic development ensures that human development accompanies growth in an economy. Human development, according to the United Nations Development Programme (UNDP), is about increasing people's choices. The most important of these options is a long and healthy life, equal opportunities in education, and a good standard of living. UNDP uses the "Human Development Index (HDI)" to calculate and compare the human development levels of countries. This study examined the relationship between these two variables for the short term. According to the results obtained from the analysis, it was determined that there is a one-way causality relationship in the short term between the GDP indicator, taken as a representative of economic growth, and the HDI indicator, taken as a representative of human development. This is a one-way causality relationship from HDI to the GDP series.

These results obtained through the analysis show that as economic growth increases, human development is positively affected, and positive developments in human development increase economic growth. In other words, a positive relationship between economic growth and human development mutually supports and nourishes each other. In this sense, when countries produce and manage policies that will positively affect human development, this will also yield positive results in terms of economic growth. Similarly, economic growth will support human development and increase the welfare level of the country. It is important for economic development that policymakers and administrators prioritize policies to increase human development. In summary, importance and priority should be given to education with activities such as education policies aimed at increasing average schooling rates in an economy and ensuring equal opportunities in education; to health with activities such as implementing health policies aimed at ensuring a long and healthy life; to gender equality, reducing the mortality rate at birth, increasing the national income per capita and implementing policies that will ensure justice in income distribution, implementing policies that will increase productivity and developing policies that will raise the living standards of individuals. The more an economy progresses in these areas, known as policies that ensure human development, the more progress will be made in economic growth.

GİRİŞ

Geçmişten günümüze kadar ekonomik büyüme gelişmiş ve gelişmekte olan tüm ekonomiler açısından her zaman çok önemli bir ekonomik olgu olmuştur. Ekonomik büyüme, bir ekonominin üretim hacminde meydana gelen ve sayısal olarak ölçülebilen genişleme ya da miktar artışı olarak tanımlanabilir (Freyssinet, 1985:124). Farklı bir tanıma göre ise ekonomik büyüme, bir ekonomide belli bir dönemde belli bir miktar, bir ağırlık, bir hacim ve bir büyüklük artışıdır. Bu artış, insanları ve ülkeyi mevcut durumdan daha sağlam ve daha kuvvetli bir güce, daha yüksek bir gelir düzeyine doğru taşıyacak aritmetik ve kantitatif yani miktar ile açıklanabilir bir artıştır (Özgüven, 1988:36). Ekonomik büyüme kavramı, bir ekonominin üretim hacminde bir önceki döneme (dönemlere) göre artış meydana gelmesidir. Başka bir ifade ile ekonomik büyüme, bir ülkedeki belli bir dönemde piyasada üretilen tüm nihai mal ve hizmetlerin parasal ifadesi olan Gayri Safi Yurtiçi Hâsıla (GSYİH)’da meydana gelen artışı ifade etmektedir (Kaynak, 2015:1-2). Bu anlamda bir ekonominin üretim hacmindeki artışı ifade etmek ve ölçmek adına GSYİH önemli bir göstergedir.

Bir ülkenin ekonomik anlamda gelişme seviyesi, o ülkenin kişi başına düşen milli gelir seviyesi ile ölçülebilir. Bu kapsamda ekonomik büyüme hızı da ayrıca incelenmelidir. Ekonomik büyüme hızı ise kişi başına düşen milli gelirden her yıl ortaya çıkan nispi artış ile ifade edilir. Günümüzde ülkeler arasında kişi başına düşen milli gelir oranları ve ekonomik büyüme hızları açısından hala çok büyük farklılıklar mevcuttur. Bu bağlamda, ekonomik büyüme olgusu ile doğrudan ya da dolaylı ilişkili tüm unsurlar sistematik biçimde araştırılmakta, analiz edilmekte ve bu doğrultuda çeşitli büyüme modelleri geliştirilmektedir. Başka bir ifade ile hem bir ülkenin kendi tarihsel sürecindeki ekonomik değişimleri ve gelişimini takip etmek hem de başka ekonomilerle uluslararası karşılaştırmalar yapmak adına GSYİH göstergesi önem arz eder.

Ekonomik kalkınma bir ekonominin sadece ekonomik anlamda büyümesi değil aynı zamanda bir toplumda yaşayan insanların ulaşabilecekleri fırsatların sayısını arttırmak, onlara insanca yaşamak adına farklı alternatifler sunmak, eşitlik ve adalet sağlamaktır. Bu bağlamda ekonomik kalkınmanın merkezinde insan ve insanın yaşam standartlarını yükseltmek vardır. Farklı bir ifade ile ekonomik kalkınma bir ekonomide büyümeye eşlik eden insani gelişmeyi sağlamaktır. İnsani gelişme ise Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)’ye göre insanların seçeneklerini artırmaktır. Bu seçenekler içinde öne çıkanlar sağlıklı ve uzun bir yaşam süresine, eğitimde fırsat eşitliğine ve insana yakışır bir yaşam standardına sahip olmaktır. UNDP ülkelerin insani gelişmişlik düzeylerini hesaplamak ve kıyaslama yapabilmek adına 1990 yılında bir endeks oluşturmuş ve bu endekse “İnsani Gelişim Endeksi (İGE)” adını vermiştir. İGE, uzun dönemli biçimde insani gelişmeyi üç temel boyutta değerlendirme amacına sahip, özet niteliğinde bir ölçüm yöntemi olarak benimsenmiştir. İGE açısından söz konusu olan üç temel boyut içinde sağlıklı ve uzun yaşam, bilgiye kolay erişim ve insana yakışır yaşam standardı olguları yer almaktadır (UNDP, 1990:10). Bu bağlamda ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi adına insani gelişmişlik seviyesinin yakalanması gerektiği söylenebilir. Bu da ekonomik büyüme sonucu ortaya çıkan gelir artışının bireylere yaşam standardında yükseliş olarak yansması ile mümkündür. Doğal olarak ekonomik büyüme ve kalkınma ile insani gelişme seviyesi arasında bir ilişkinin var olması beklenir.

Bu çalışmada, Dünya Bankası ve UNDP istatistiki veri tabanlarından temin edilmiş verilerle 31 OECD ülkesini kapsayan bir panel veri seti oluşturularak; ekonomik büyüme için kişi başına GSYİH değerleri ve insani gelişme için İGE değerleri alınarak insani gelişme seviyesinin ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenmiştir. Çalışma, dört ana bölümden oluşmaktadır.

İlk bölümde ekonomik kalkınma, ekonomik büyüme ve insani gelişmişlik kavramları teorik çerçevede ele alınmıştır. İkinci bölümde konuya ilişkin mevcut literatür taranmış, daha önce yapılan çalışmalar özetlenerek bu çalışmanın literatürdeki konumu belirlenmiştir. Üçüncü bölümde, araştırmanın kapsamını oluşturan veri seti ve kullanılan ekonometrik yöntemler açıklanmıştır. Son bölümde ise uygulama sonuçlarına yer verilmiş ve elde edilen bulgular değerlendirilmiştir. Bu çalışmanın literatüre katkısı, OECD ülkeleri özelinde uzun ve kısa dönemli ilişkileri eş zamanlı olarak panel veri analiz teknikleriyle değerlendirmesi; ayrıca insani gelişme için İGE ile ekonomik büyüme için kişi başına GSYİH arasındaki nedensellik yönünü ortaya koyarak kalkınma politikalarına yönelik ampirik kanıtlar sunmasıdır. Böylece, ekonomik büyümenin yalnızca makroekonomik göstergelerle değil, aynı zamanda insani gelişme düzeyiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğine dair ampirik bir çerçeve sunulmaktadır.

1. EKONOMİK KALKINMA, EKONOMİK BÜYÜME VE İNSANİ GELİŞMİŞLİK

Kalkınma ekonomisinde ekonomik gelişme, gelir ve diğer ekonomik veriler açısından gelişmeyi ifade eder. Ekonomik verilerdeki gelişme ölçülürken insani gelişmişlik seviyesi kullanılır. Bu anlamda ekonomik kalkınma merkeze insanı ve insanların yaşam kalitesini yerleştirir. Ayrıca insanların yaşam kalitelerinin artırılmasına odaklanır. Bir ekonominin gerçek zenginliği o ekonomide yaşayan insanların yaşam kaliteleri ve standartlarının gelişmişlik seviyesidir.

1970'lere kadar genellikle ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme kavramları içerik olarak aynı ve hatta bir kabul ediliyordu. Bu nedenle kişi başına düşen milli gelir ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı en iyi ölçen gösterge olmuş, ülkeler arası karşılaştırma yapmaya imkân vermesi ve ekonomilerin elde ettikleri gelirler üzerinden sınıflandırılabilmesini sağladığı için uzun dönem başvurulmuş ve tercih edilen bir ölçüm aracı olmuştur (Jahan, 2007:157). Ancak 1970'lerden sonra ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme kavramlarının birbirlerinden farklı iki içeriğe sahip olduğu tartışılmaya başlanmıştır. Ekonomik kalkınma ve ekonomik büyümeyi bir değerlendiren yaklaşımlara, ekonomik büyümeyi sağlayan ekonomilerde yoksulluğun azalmadığı ve ekonomik büyümenin sosyal sorunlara yeterli çözümleri sunmadığı gerekçeleri ile eleştiriler gelmiştir. Çünkü ekonomik büyüme seviyesi artan birçok ülkede gelir dağılımında adaletsizlik, yüksek işsizlik, siyasi istikrarsızlık ve fırsat eşitliğinin olmaması gibi sorunlar görülmektedir. Ayrıca yine ekonomik büyüme konusunda başarılı birçok ülkede suç oranlarında ve şiddet olaylarında artış, doğal kaynak ve çevre sorunlarında artış gibi olumsuzlukların da var olduğu gözlemlenmiştir. Tüm bunlar ekonomik büyüme sağlansa da bu ekonomilerde insanların refah seviyeleri ve yaşam kaliteleri açısından olumsuz bir durumla karşı karşıya olduklarını göstermekteydi. Doğal olarak sadece ekonomik büyümenin gerçekleşmesinin, insanların refah seviyeleri ve yaşam kaliteleri açısından olumsuz durumlara karşı çözüm getirmeyeceği anlaşıldı. Sonuç olarak bir ekonomide yaşayan insanların tümünün ortak çıkarlarını gözeterek alternatif yaklaşımlar ve politikalar gündeme gelmeye başlamıştır (Haq, 1995). Tüm bunların sonucunda özellikle 1980'lerden sonra ekonomik kalkınma ve ekonomik büyüme kavramlarının birbirlerinden farklı iki içeriğe sahip olduğu kabul edilmiştir. Artık ekonomik büyüme ölçülürken kişi başına düşen milli gelir kullanılmaya devam etse de ekonomik kalkınmayı ölçebilmek için başka göstergelere ihtiyaç duyulduğu ve başka ölçüm araçlarının kullanılması gerektiği ortaya çıkmıştır.

Tüm bu gelişmelere paralel olarak ekonomik kalkınma kavramının içeriği ve boyutu değişim göstermiştir. Bireylerin temel ihtiyaçlarının yeterli düzeyde ve kaliteli karşılanması, gelir dağılımında adalet, yoksulluğun azaltılması, işsizliğin

azaltılması, fırsat eşitliği, özgürlük gibi daha önceleri üzerinde çok durulmayan konulara önem verilmeye başlanmıştır. Ekonomik kalkınmada sadece ekonomik büyümenin değil insani ve toplumsal boyutların da çok önemli olduğu anlaşılmaya başlanmıştır (Griffin & Knight, 1992:576). Ekonomik büyüme bir ekonomi için önemli ancak gelişmenin sağlanabilmesi adına yeterli değildir.

İnsani gelişmişlik gelir artışı ve zenginleşmenin ötesinde insan odaklı bir olgudur. İnsani gelişmişlik boyutundan bağımsız ekonomik gelişmeler yeterli değildir ve insani sorunlara çözüm önerisi getirmeyen yöntemler gerçek bir gelişme sayılmaz. Genellikle ekonomilerin gelişmişlik düzeyini gösteren ölçüm kişi başına milli gelir olmuştur. Ancak UNDP'ye göre gelir artışı insanların ulaşmak istedikleri önemli ve gerekli bir fırsattır ancak refah seviyelerinin ve yaşam standartlarının göstergesi değildir (UNDP, 1998:19).

Ekonomik kalkınma ve büyüme arasındaki içerik farklılığının öteden beri sıklıkla tartışıl原因 bir konu olduğu ifade edilmişti. Bunun en önemli sebebi ekonomik büyümenin gerçekleştiği birçok ülkede o ülkede yaşayan insanlar açısından ekonomik büyümenin refah artışı ve yaşam kalitesinin yükselmesi anlamına gelmemesidir. Ekonomik ve sosyal açıdan dezavantajlı insanların refah artışı ve yaşam kalitelerinin yükselmesi için yeni politikalara ve yaklaşımlara ihtiyaç duyulmuştur. Bu yenilikçi bakış açısının bir sonucu olarak 1990'lı yıllardan itibaren sıkça kullanılmaya başlanan insani gelişmişlik kavramı ortaya çıkmıştır. İnsani gelişmişlik, bir ekonomide yaşayan insanların seçim olanaklarının çokluğu ile ilgilidir. İnsani gelişmişlik aynı zamanda bireylere sunulmuş olan seçim olanaklarının başarı seviyesini gösterme eğiliminde bir araç (Hicks, 1997:1285) olduğundan insani gelişmeyi ölçme gerekliliği daha çok önem arz etmiş, gelişmişlik göstergelerinin içeriği ve boyutu değişmiştir. İlk kez 1990 yılında yayınlanan İnsani Gelişim Raporu'nda insan odaklı gelişmeye vurgu yapılmıştır. UNDP artık sadece ekonomik büyümeyle değil ekonomik büyümenin ne yönde, nasıl olduğu ve o ekonomide yaşayan insanlara yansıma biçimlerinin değerlendirilmesi gereğinden hareketle İGE'yi geliştirmiş ve ölçüm aracı olarak kullanmaya başlamıştır.

Ekonomik faaliyetlerin tümünde nihai amaç insani yaşam standartları olmalıdır. Ekonomik kalkınma insanların yapabilirlik düzeyleri ve özgürlükleri üzerine inşa edilmelidir. Asıl mühim olan insanların sahip oldukları mallar ya da elde ettikleri gelir seviyeleri değil yaşadıkları hayatın kalitesidir (Anand & Sen, 1994). Bu noktada kalkınmanın iki boyutu karşımıza çıkmaktadır: ekonomik gelişme ve insani gelişme. Ekonomik gelişme, gelir ve tüketim gibi değişkenler üzerinden kişi başına düşen milli gelir artışı ile ölçülür ve değerlendirilir. İnsani gelişme ise gelişmenin sadece gelir odaklı ölçümünü yeterli görmediği için merkeze insani gelişmişliği yerleştirir. Bu bakış açısı ile ekonomilerin kalkınma düzeyleri ölçülürken insani gelişmişlik kavramı karşımıza çıkar. İnsani gelişmişlik kavramı bir ekonomideki insanların ekonomik, sosyal, kültürel, siyasal ve çevresel tüm tercih ve imkânları üzerinden tanımlanır. Elbette bireylerin gelir artışları ve toplumsal gelir artışı insani gelişme için bir ön koşuldur ancak yeterli değildir. Bunun yanı sıra bireylerin refah seviyeleri ve yaşam kalitelerinin de artması yani gelir artışının bireylerin yaşamında refah ve kalite artırıcı etki yaratması gerekir. Bu nedenle ekonomik gelişme kişi başına milli gelir artışı ile ölçülebilir olsa da bu ölçüm bir ekonomide insani refah ve kaliteli yaşam standartlarının seviyesini yansıtmaz. İnsani refah ve kaliteli yaşam standartlarının seviyesini belirleyebilmek adına bir ekonomide eğitim hizmetleri, sağlık hizmetleri, toplumsal cinsiyet eşitliği, çevrenin ve doğal kaynakların korunması, adalet ve fırsat eşitliği gibi olgulara bakmak gerekir. Başka bir ifade ile insani gelişme yaklaşımı, bir ekonomideki gelir artışının o toplumda yaşayan insanların yaşam kalitelerine yansıyor yansımadağına, yansıyor ne ölçüde ve nasıl yansıdığına,

toplumun geneline bu kalitenin ve standartların yayılıp yayılmadığına odaklanır. Bu anlamda UNDP tarafından hazırlanan İnsani Gelişme Endeksi (İGE) ekonomilerin gelir artışlarının yanı sıra o ekonomideki bireylerin yaşam kaliteleri ve standartlarını değerlendirmek üzere kullanılan bir ölçüm birimi olarak kullanılır. Yaşam beklentisi, sağlık, adalet, özgürlük, fırsat eşitliği, eğitim gibi unsurları içeren İGE ekonomik gelişme analizlerinin kapsamının genişlemesini sağlamıştır.

Ekonomik kalkınma bir ekonomide yaşayan tüm insanların refah seviyesinde artış ve yaşam kalitelerinde yükselme süreci olarak değerlendirilebilecek olan insani gelişmedir. İnsani gelişmenin üç eşit öneme sahip boyutu mevcuttur. Bu boyutlar (Todaro, 2000:13);

- Bir ekonomide yaşayan insanların ekonomik büyümeyle birlikte gelir düzeylerinin artması ve bunun yanı sıra eğitim ve sağlık hizmetlerinin iyileşmesi, yiyecek tüketimlerinin miktarının ve kalitesinin artması gibi insani yaşam standartlarının iyileşmesidir.
- Ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel sistemlerin yapısal yönde iyileşmesi ile bireylerin güven içinde yaşamaları, kendilerine güvenlerinin artması ve insana verilen değerin artmasıdır.
- Bir ekonomide yaşayan insanların seçeneklerinin artması, tüketilen mal ve hizmetlerde çeşitliliğin artması, fırsat eşitliğinin ve sosyal adaletin sağlanması, özgürlüklerin artması, suç ve şiddet oranlarının azalması gibi unsurların iyileşmesidir.

Ekonomik kalkınma bir ekonominin sadece toplam üretim miktarının ve kişi başına düşen milli gelirinin artması değildir. O toplumda ekonomik, sosyal, siyasal, kültürel alanlarda birlikte görülen iyileşmelerdir. Bu bağlamda ekonominin zenginleşmesiyle birlikte o ekonomide yaşayan insanların uzun, sağlıklı, mutlu ve huzurlu bir yaşam sürmelerini sağlayacak yapısal gelişmeler olmalıdır. Yani ekonomik zenginleşme ve gelişmenin sonucunda insanların refah seviyeleri artmalı ve yaşam standartları yükselmelidir. Buradan hareketle ekonomik kalkınmanın sağlanabilmesi için ekonomik büyümenin gerekli olduğu ancak yeterli olmadığı bilinmektedir. Daha öncede ifade edildiği üzere ekonomik kalkınma insan odaklı bir kavramdır. Bu anlamda insani gelişmişlik seviyeleri üzerinden ölçülebilir. İnsani gelişmişlik seviyesini UNDP tarafından geliştirilen İGE ile ölçmek mümkündür. İGE, sosyal ve ekonomik hayatın üç önemli boyutunu içerir. Bunlar refah artışı ve yaşam standardının artması adına ekonomik tercihlerin farklı boyutlarını kapsayan kişi başına düşen milli gelir, eğitim ve sağlık unsurlarıyla ilgili alanlardır (Hicks, 1997:1285). Ekonomik kalkınmadan bahsedebilmek için ön koşul olan ekonomik büyüme ile ekonomik kalkınma göstergesi olan insani gelişmişlik seviyesini yansıtan İGE arasındaki ilişkinin incelenmesi tartışılan tüm bu konu başlıkları kapsamında aydınlatıcı ve yol gösterici olacaktır.

2. LİTERATÜR

İnsani gelişmişlik ve ekonomik büyüme ilişkisi iktisat literatüründe özellikle de kalkınma iktisadında üzerinde en çok çalışılan alanlardan birisidir. İçerikleri ve yapısal özellikleri nedeniyle insani gelişme seviyesinin ekonomik büyüme üzerinde ve ekonomik büyümenin insani gelişmişlik seviyesi üzerinde karşılıklı birbirlerini besleyen bir etkiye sahip olmaları beklenmektedir. Literatür incelemesi yapıldığında bu konuya ilişkin çok sayıda araştırmanın yapıldığı gözlenmiştir. Bu çalışmalardan uygulamalı olanları ve özellikle de panel veri analiz yöntemlerini kullananlardan bazıları aşağıda Tablo 1’de özet olarak sunulmuştur.

Tablo 1: Ampirik Literatür Özeti

Yazar/lar	Örneklem / Dönem	Değişkenler	Yöntem	Sonuç
Birdsall vd. (1995)	Doğu Asya Ülkeleri / 1980 - 1990	GSYİH ve İGE	Panel Veri Analizi	Araştırma sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli ilişki mevcuttur. İnsani Gelişme Endeksinin GSYİH'yi etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca bu etkinin pozitif yönde olduğu sonucuna varılmıştır.
Ramirez vd. (1998)	Gelişmekte olan Ülkeler / 1960 - 1992	GSYİH ve İGE	Panel Veri Analizi	Araştırma sonuçlarına göre GSYİH ve İGE arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Bu karşılıklı ilişki uzun dönemli bir nedensellik ilişkisidir.
Dufflo (2001)	Endonezya / 1974 - 1978	GSYİH ve İGE	Panel Veri Analizi	Araştırma sonuçlarına göre GSYİH ve arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki tek yönlüdür. GSYİH'dan İnsani Gelişme Endeksine doğru pozitif bir etki söz konusudur.
Case and Deaton (2003)	Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkeler / 1986 - 2001	GSYİH ve İGE	Panel Veri Analizi	Araştırma sonuçlarına göre GSYİH ve İGE arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki uzun dönemli bir nedensellik ilişkisidir.
Hurt vd. (2004)	Bangladeş / 1982 - 1998	GSYİH ve İGE	Panel Veri Analizi	Araştırma sonuçlarına göre GSYİH ve İGE arasında karşılıklı bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki uzun dönemli bir ilişkidir ve bir nedensellik ilişkisidir.
Ranis (2004)	Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkeler / 1960 - 1990	GSYİH ve İGE	Panel Veri Analizi	Araştırma sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki tek yönlü bir ilişkidir ve GSYİH'dan İnsani Gelişme Endeksine doğru pozitif bir etki söz konusudur.
Shahbaz vd. (2011)	Asya Ülkeleri / 1971 - 2000	GSYİH ve İGE	Panel Veri Analizi	Araştırma sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki tek yönlü bir ilişkidir. İnsani Gelişme Endeksinden GSYİH'ya

				doğru pozitif etkinin mevcut olduğu gözlenmektedir.
Marmot (2012)	Gelişmiş ve Gelişmekte olan Ülkeler / 1970 - 2005	GSYİH ve İGE	Panel Veri Analizi	Araştırma sonuçlarına göre değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişki söz konusudur. Bu ilişki tek yönlü bir ilişkidir. GSYİH'dan İnsani Gelişme Endeksine doğru pozitif bir etkinin mevcut olduğu gözlenmektedir.
Grubaugh (2015)	Gelişmekte olan Ülkeler / 1980 - 2010	GSYİH ve İGE	Panel Veri Analizi	Araştırma sonuçlarına göre değişkenler arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkidir. .
Uçan ve Koçak (2018)	Türkiye, İtalya, ABD, Almanya, Norveç / 1990 - 2015	GSYİH ve İGE	Pedroni Eşbütünleşme	Araştırma sonuçlarına göre değişkenler (GSYİH ve İGE) arasında anlamlı ve uzun dönemli bir ilişkinin mevcut olduğu gözlenmiştir.
Bhowmik (2018)	Hindistan / 1990 - 2016	GSYİH ve İGE	Johansen Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Araştırma sonuçlarına göre, değişkenler arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki uzun dönemli bir ilişkidir. İnsani Gelişme Endeksinden GSYİH'ya doğru pozitif etkinin mevcut olduğu gözlenmektedir.
Appiah vd. (2019)	Afrika Ülkeleri / 1990 - 2015	GSYİH ve İGE	Panel Veri Analizi	Araştırma sonuçlarına göre, insani gelişme seviyesi ile ekonomik büyüme arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur. Aynı zamanda insani gelişme seviyesinin göstergesi olan İGE'nin ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği gözlenmektedir.
Balcı ve Özcan (2019)	İslam İşbirliği Teşkilatı Ülkeleri / 2005 - 2017	GSYİH ve İGE	Pedroni Eşbütünleşme, Granger Nedensellik	Araştırma sonuçlarına göre, söz konusu değişkenler olan GSYİH ve İGE arasında anlamlı bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki uzun dönemli bir ilişkidir.
Erdem ve Çelik (2019)	33 Afrika Ülkesi/ 1995-2014	İGE, Eğitim Harcamaları, Sağlık	Panel ARDL ve Panel Nedensellik	Araştırma sonuçlarına göre GSYİH ve İGE arasında uzun dönemde ve kısa dönemde bir ilişkinin var olduğu saptanmıştır. Çalışma sonuçlarına göre GSYİH ve İGE arasında

		Harcamaları ve GSYH		uzun dönemde anlamlı bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki negatif yönlüdür. Kısa dönemde ise GSYİH ve İGE arasında karşılıklı bir nedensellik ilişkisi söz konusudur.
Bozkurt ve Yanardağ (2020)	OECD Ülkeleri / 1990-2018	GSYİH ve İGE	Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik	Çalışma sonuçlarına göre GSYİH ve İGE arasında uzun dönemde anlamlı bir ilişki mevcuttur.
Yaman (2021)	G-20 Ülkeleri/ 2005-2018	GSYİH, İGE ve Dışa Açıklık	Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik	Araştırma sonuçlarına göre, GSYİH ve İGE arasında karşılıklı bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki bir nedensellik ilişkisidir. Ayrıca her iki değişken arasındaki bu ilişki hem uzun dönemli bir ilişkidir hem de pozitif yönde ve anlamlı bir ilişkidir.
Yeter vd. (2021)	EAGLE Ülkeleri/ 1990-2019	GSYİH ve İGE	Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik	Araştırma sonuçlarına göre GSYİH ve İGE arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Ayrıca İnsani Gelişme Endeksinden GSYİH'ya doğru pozitif etkinin mevcut olduğu gözlenmektedir.
Sezgin ve Budak (2022)	Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler/ 2010-2020	GSYİH ve İGE	Panel EKK	Araştırma sonuçlarına göre GSYİH ve İGE arasında Gelişmiş ve de Gelişmekte Olan Ülkeler açısından tek yönlü bir ilişki mevcuttur. İnsani Gelişme Endeksinden GSYİH'ya doğru pozitif ve anlamlı bir etkinin mevcut olduğu gözlenmektedir.
Türkmen ve Tıraş (2022)	BRICS-T Ülkeleri/ 1990-2019	GSYİH, Kentleşme Oranı ve İGE	Panel Eşbütünleşme	Araştırma sonuçlarına göre GSYİH ve İGE arasında uzun dönemli bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki anlamlı bir ilişkidir.
Gönüllü (2023)	Kırılgan Beşli Ülkeler/ 1990-2021	İnsani Kalkınma Endeksi ve GSYİH	Panel Eşbütünleşme	Araştırma sonuçlarına göre, GSYİH ile insani kalkınmanın her bir göstergesi arasında uzun dönemde bir ilişki mevcuttur. Bu ilişki anlamlı bir ilişkidir.
Bozkurt vd. (2025)	32 Gelişmekte Olan Ülke/ 1990-2022	GSYİH VE İGE	Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik	Araştırma sonuçlarına göre, her iki seri arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

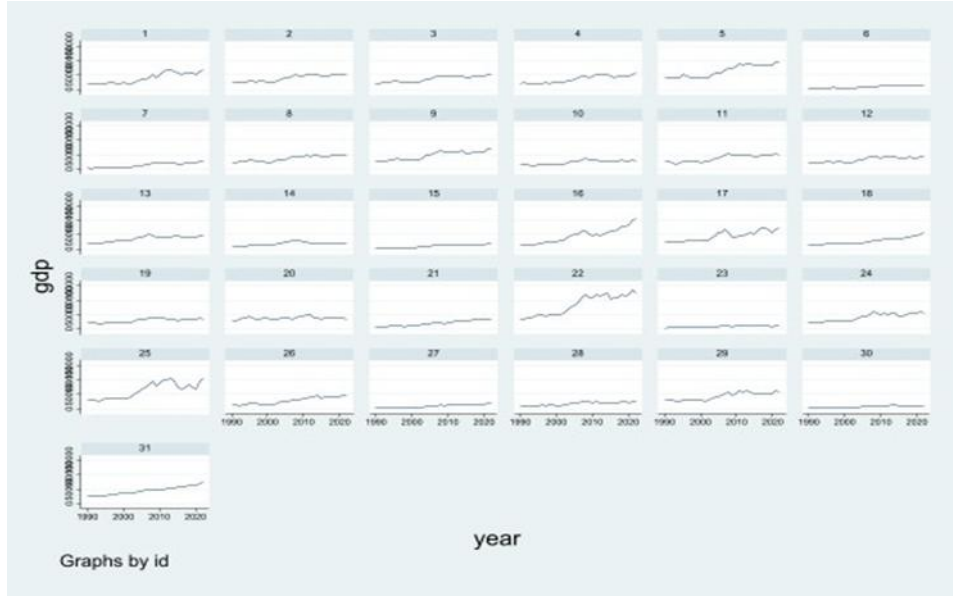
UNDP bir ekonomide yaşayan bireylerin refahının sadece kişi başına GSYİH ile ölçülemeyeceğinden hareketle İGE'yi geliştirmiştir. Bu bağlamda daha önce de ifade edildiği üzere İGE ile üç temel ölçüm birleştirilmiştir. Bunlar uzun ve sağlıklı bir yaşam, bilgiye erişimde eşitlik ve kolaylık ile insana yakışır yaşam standartlarıdır. Ayrıca sadece bir ekonomide değil dünya genelinde ülkelerin ekonomik, kültürel ve sosyal anlamda ortak gelişme seviyelerinde olması dünya insanının refah seviyesinden bahsedilebilmesi anlamına gelecektir. Bu gelişmenin merkezinde ise bireylerin yaşam kalitelerini göstermek adına İGE'de sağlık, eğitim ve kişi başına düşen gelir göstergelerinin birleştiği söylenebilir. Bu noktada belki de en önemli husus kişi başına düşen gelir dağılımında adaletin sağlanabilmesi yani artan gelirin toplumdaki bireyler arasında adil dağılımıdır. Bu sayede milli gelirdeki artış bireylere pozitif yönde yansıtacak ve ekonomik kalkınma sağlanabilecektir. Buradan hareketle araştırmanın bu bölümünde ekonometrik bir uygulama yapılmaya çalışılmıştır.

Araştırmanın uygulama bölümünde, analize konu olan veri setleri “Dünya Bankası” ve “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)” istatistiki veri tabanından elde edilmiştir. Bu kapsamda veri temin edilen 31 OECD ülkesi için bir panel veri serisi oluşturulmuş ve analize tabi tutulmuştur. Söz konusu ülkeler sırasıyla; Avusturalya, Belçika, İsviçre, Şili, Avusturya, Çek Cumhuriyeti, Almanya, Danimarka, İspanya, Finlandiya, Fransa, İngiltere, Yunanistan, Kanada, Macaristan, İrlanda, İzlanda, İtalya, Japonya, Güney Kore, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Norveç, Yeni Zelanda, İsrail, Polonya, Portekiz, İsveç, Türkiye, ABD'dir. Çalışmada analiz dönemi olarak 1990-2022 dönemi alınmıştır. Çalışmada analiz edilen 31 OECD ülkesi için analize konu olan değişkenlere ilişkin bilgiler Grafik 1 ve 2'de özet niteliğinde sunulmuştur. Ayrıca çalışmaya konu olan veri setlerinin logaritmik formları analizlerde kullanılmıştır. Tablo 2'de ise çalışmaya konu olan değişkenlere ilişkin açıklamalara yer verilmiştir.

Tablo 2: Veri Seti Tanımlamaları

Araştırma Kapsamı	Araştırmaya Konu Olan Değişkenler	Araştırmaya Konu Olan Değişkenlerin Kısaltmaları	Veri Setlerinin Elde Edildiği Kaynaklar
Ekonomik Büyüme	Kişi Başına GSYİH	GDP	Dünya Bankası
İnsani Gelişme	İnsani Gelişme Endeksi	HDI	UNDP

Bu çalışmada insani gelişmişlik ile ekonomik büyüme arasındaki ilişki analize tabi tutulmuştur. Araştırma kapsamında 31 OECD ülkesi için Dünya Bankası ve Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'ndan elde edilen veri setleri ile panel nedensellik testi yapılmıştır. GSYİH ile İGE değişkenleri arasında kısa dönemli ilişkinin var olup olmadığı incelenmiştir. Ayrıca GSYİH ile İGE değişkenleri arasında var olduğu tespit edilen bu ilişkinin ne yönde olduğu saptanmaya çalışılmıştır.

Şekil 1: 1990-2022 Dönemi İçin Kişi Başına GSYİH Veri Setlerine Ait Grafikler

Kaynak: Dünya Bankası

Şekil 2: 1990-2022 Dönemi İçin İnsani Gelişme Endeksi Veri Setlerine Ait Grafikler

Kaynak: Dünya Bankası

Uygulamada öncelikle Breusch Pagan LM Testi (1980) ile yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı test edilmiştir. Sonrasında Blomquist, Westerlund (2013) homojenlik sınaması yapılmıştır (Sain vd., 2024; Sain & Bozkurt, 2023a; Sain & Bozkurt, 2023b; Sain & Bozkurt, 2023c; Sain & Bozkurt, 2023d). Serilerin durağanlığı için CADF testi (Pesaran, 2007) yapılmıştır (Bozkurt, 2012; Bozkurt, 2013; Bozkurt & Pekmezci, 2015; Bozkurt & Pekmezci, 2018; Bozkurt & Balmumcu, 2018; Bozkurt & Yanadağ, 2017; Balmumcu & Bozkurt, 2020; Bozkurt vd., 2021; Göktas vd., 2018; Göktas vd., 2019;

Pekmezci & Bozkurt, 2019; Pekmezci & Bozkurt, 2021).

4. UYGULAMA SONUÇLARI

Araştırmanın uygulama kısmında ilk olarak veri setlerine ait açıklayıcı istatistiklere yer verilmiştir. Araştırmada kullanılan her bir veri setine ait açıklayıcı istatistikler Tablo 3’de sunulmuştur.

Tablo 3: Veri Setlerine İlişkin Açıklayıcı İstatistiki Bilgiler

Araştırmaya Konu Olan Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama Değerleri	Standart Hata Değerleri	Min.	Max.
loggdp	1023	4.413	0.340	3.238	5.126
loghdi	1023	-0.643	0.035	-0.22	-0.014

Uygulamanın ikinci aşamasında zaman değerimiz (T) gözlem değerimiz (N)’den büyük olduğu için Breusch Pagan LM (1980) Testi kullanılarak yatay kesit bağımlılığı sınaması yapılmıştır. Bunun sonucunda elde edilen yatay kesit bağımlılığına ait sonuçlar Tablo 4’te sunulmuştur.

Tablo 4: Yatay Kesit Bağımlılığı Test Sonuçları

Breusch Pagan LM Test İstatistiği	Olasılık Değeri
13387.92	0,0000

Tablo 4’te sunulduğu üzere, Breusch Pagan LM (1980) Test İstatistiği sonuçları incelendiğinde araştırmaya konu olan veri seti için yatay kesit bağımlılığının söz konusu olduğu saptanmıştır.

Araştırmanın uygulama kısmında ayrıca eğim heterojenliğinin var olup olmadığı incelenmiştir. Bu inceleme için Blomquist ve Westerlund (2013) delta testiyle eğim heterojenlik testi yapılmıştır. Yapılan test sonuçlarına göre kurulan modelde eğimin heterojen olduğu saptanmıştır. Sonuçlar Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo 5: Eğim Heterojenliği Test Sonuçları

	Değer
$\hat{\Delta}$	-3.300*
$\tilde{\Delta}_{adj}$	-3.536*

Not: * %1 düzeyinde anlamlıdır.

Araştırma uygulamasının bir diğer aşamasında ise veri setlerinin durağanlığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırmaya konu olan her iki değişkenin veri setlerinin yatay kesit bağımlılığı içermesi nedeniyle CADF Panel Birim Kök Testi yapılarak sonuçları incelenmiştir. CADF Panel Birim Kök Testi, Pesaran (2007) tarafından geliştirilmiştir. Yapılan incelemede her iki veri setinin de durağan olduğu saptanmıştır. Elde edilen test sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur.

Tablo 6: Panel Birim Kök (CADF) Test Sonucu

Değişkenler		Z[t-bar]	Olasılık Değer
loggdp	Düzey	-2.232	0.000
loghdi	Düzey	-3.382	0.000

Araştırma kapsamında ayrıca kişi başına GSYİH ve İGE değişkenleri arasında kısa dönemde bir nedensellik ilişkisinin var olup olmadığı incelenmiştir. Bu analiz Dumitrescu ve Hurlin (2012)'ye ait olan Granger Panel Nedensellik testi ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan test sonucunda kişi başına GSYİH değişkenine ait lngdp göstergesi ile İGE değişkenine ait lnhdı göstergesi arasında kısa dönem itibariyle tek taraflı bir nedensellik ilişkisi saptanmıştır. Başka bir ifade ile insani gelişme endeksinden GSYİH'ya doğru bir nedensellik ilişkisi mevcuttur. Analiz sonuçları Tablo 7'de sunulmuştur.

Tablo 7: Granger Panel Nedensellik Testi

	1 Gecikme Uzunluğu			2 Gecikme Uzunluğu			3 Gecikme Uzunluğu		
	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}	$W_{N,T}^{Hnc}$	$Z_{N,T}^{Hnc}$	Z_N^{Hnc}
loggdp → loghdi	1.484	1.906	1.420	2.736	2.051	1.347	3.656	1.491	0.683
loghdi → loggdp	3.016	7.938*	6.727*	6.252	11.839*	9.659*	6.231	7.344*	5.438*

Not: * %1 düzeyinde anlamlıdır.

SONUÇ

Bu çalışmada kullanılan veri setleri “Dünya Bankası” ve “Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP)” istatistiki veri tabanından elde edilmiştir. Temin edilen veriler 31 OECD ülkesini kapsamaktadır. Bu verilerle bir panel veri seti oluşturulmuştur. Ekonomik büyüme için kişi başına GSYİH değerleri ve insani gelişme için İnsani Gelişme Endeksi değerleri alınmıştır. Bu sayede insani gelişmenin ekonomik büyüme ile ilişkisi incelenmiştir. Çalışma 1990-2022 dönemi veri setleri analizine dayanmaktadır. 31 OECD ülkesi için kişi başına GSYİH ve İGE değişkenleri arasındaki ilişki panel nedensellik testi yapılarak test edilmiştir. Ayrıca 31 OECD ülkesi için söz konusu iki değişken açısından kısa dönemli ilişkiler analiz edilmiştir. Analizlerde veri setlerinin logaritmik formları kullanılmıştır.

Yapılan analizlerde elde edilen sonuçlara göre ekonomik büyümeyi temsilen alınan lngdp göstergesi ile insani gelişmeyi temsilen alınan lnhdı göstergesi arasında kısa dönem için tek taraflı bir nedensellik ilişkisinin mevcut olduğu saptanmıştır. Bu nedensellik ilişkisi insani gelişmişlik endeksinden kişi başına GSYİH serisine doğru tek taraflı bir nedensellik ilişkisidir.

Yapılan analizler ile elde edilen bu sonuçlar; insani gelişmede ortaya çıkan pozitif gelişmelerin ekonomik büyümeyi arttırdığını ortaya koymaktadır. Bu anlamda ülkelerin politika üretirken ve yönetirken insani gelişmeyi pozitif yönde etkilemeye yönelik politikalar üretmesi ekonomik büyüme açısından da olumlu sonuçlar ortaya çıkaracaktır. Aynı şekilde ekonomik büyüme de insani gelişmeyi destekleyecek ve ülkenin refah seviyesini arttıracaktır. Politika üretenlerin ve yönetenlerin, insani gelişmişlik seviyesini arttırmaya yönelik politikalarını öncelemesi ekonomik gelişme açısından büyük

bir önem teşkil etmektedir.

Ekonomik büyümenin ve kalkınmanın en önemli unsuru beşeri sermayesi yüksek, eğitilmiş ve sağlıklı insan faktörüdür. Zira başta teknolojik gelişmeler olma üzere yüksek teknolojiye dayalı girişimcilik faaliyetlerinin merkezinde insan yer almaktadır. Bu kapsamda özellikle ülkelerin beşeri sermaye stokunu arttıracak eğitim, sağlık ve sosyal politikaları geliştirmesi ekonomi politikalarının önceliği haline gelmektedir.

Özetle bir ekonomide ortalama okullaşma oranlarını arttırmaya ve eğitimde fırsat eşitliği sağlamaya yönelik eğitim politikaları gibi faaliyetlerle eğitime; uzun ve sağlıklı bir yaşamı sağlamaya yönelik sağlık politikaları uygulamak gibi faaliyetlerle sağlığa; toplumsal cinsiyet eşitliğine, doğumda ölüm oranının azalmasına, kişi başına düşen milli gelirin arttırılmasına ve gelir dağılımında adaleti sağlayacak politikaların uygulanmasına, verimliliği arttıracak politikalar uygulanmasına ve bireylerin yaşam standartlarını yükseltecek politikalar geliştirilmesine önem ve öncelik verilmelidir. İnsani gelişmeyi sağlayan politikalar olarak bilinen bu hususlarda bir ekonomi ne denli ilerleme kaydederse ekonomik büyümede de o denli ilerleme kaydedilecektir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır

KAYNAKÇA

- Anand S. & Sen A. (1994). *Human Development Index: Methodology and Measurement*. Human Development Report Office Occasional Paper 12. UNDP, New York.
- Appiah, M., Amoasi, R. & Frowne, D. I. (2019). Human Development and Its Effects on Economic Growth and Development. *International Research Journal of Business Studies*, 12(2), 101-109.
- Balcı, E. & Özcan, S. (2019). İnsani Gelişmişlik ve Büyüme Arasındaki İlişki: OIC Ülkeleri Üzerinde Bir Analiz. *Sakarya İktisat Dergisi*, 8(3), 222-235.
- Balmumcu, Ö. & Bozkurt, K. (2020). Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik Büyüme ve Cari İşlemler Dengesi Üzerine Bir Panel Veri Analizi. *Ekonomi Politika ve Finans Araştırmaları Dergisi*, 5(2), 292-307.
- Bhowmik, D. (2018). Nexus between Growth and Human Development Index: Evidence from India and Indian States. *Assumption University-eJournal of Interdisciplinary Research (AUeJIR)*, 3(2), 96-118.
- Birdsall, N., Ross, D. & Sabot, R. (1995). Inequality and Growth Reconsidered: Lessons from East Asia. *World Bank Economic Review*, 9(3), 477-508.
- Blomquist, J. & Westerlund, J. (2013). Testing Slope Homogeneity in Large Panels with Serial Correlation, *Economics Letters*, 121(3), 374-378.
- Bozkurt, K. (2013). Dışsal Teknolojik Şoklar ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Ampirik Bir Analiz. *Uluslararası Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi (ESAM)*, 4(1), 47-70.
- Bozkurt, K. & Balmumcu, Ö. (2018). Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Panel Veri Analiz. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (Prof. Dr. Harun Terzi Özel Sayısı), 391-405.
- Bozkurt, K. & Pekmezci, A. (2015). Turizm Talebi ve Döviz Kuru Şokları: Türk Turizm Sektörü İçin Ekonometrik Bir Analiz. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10(2), 91-105.
- Bozkurt, K. & Pekmezci, A. (2018). Gelişmekte Olan Ülkelerde Fikri ve Sınai Mülkiyet Hakları (FSMH) ve İthalat: Bir Panel Veri Analizi. *Bülent Ecevit Üniversitesi Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 14(2), 505-516.
- Bozkurt, K., Pekmezci, A. & Taş, Ö. (2025). *Gelişmekte Olan Ülkeler İçin İnsani Gelişme ile Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi*. İçinde: O. Yılmaz (Ed.), Sosyal, İnsan ve İdari Bilimlerde Modern Araştırmalar (s. 136-148). Konya: All Sciences Academy.
- Bozkurt, K. & Yanardağ, M. Ö. (2017). Enerji Tüketimi ve Ekonomik Büyüme: Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Bir Panel Eşbütünleşme Analizi. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 194-213.
- Bozkurt, K. & Yanardağ, M. Ö. (2020). *Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişim İndeksi Arasındaki İlişki: OECD Ülkeleri Üzerine Bir Analiz*. İçinde: Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Alanında Akademik Araştırmalar (s. 201-214). Ankara: Platanus Publishing.
- Bozkurt, K., Armurçuoğlu Tekin, H. & Can Ergün, Z. (2021). An Investigation of Demand and Exchange Rate Shocks in the Tourism Sector. *Applied Economic Analysis*, 29(86), 171-188.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and Its Applications to Model Specification Tests in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Case, A. & Deaton, A. (2003). *Broken Down by Age and Sex: How Our Health Declines*. Cambridge, MA: National Bureau of Economic Research.
- Duflo, E. (2001). *The Medium Run Effects of Educational Expansion: Evidence from a Large School Construction Program in Indonesia*. Massachusetts Institute of Technology, Department of Economics Working Paper, 01-46.
- Dumitrescu, E. I. & Hurlin, C. (2012). Testing for Granger Non-Causality in Heterogeneous Panels. *Economic Modelling*, 29(4), 1450-1460.
- Erdem, E. & Çelik, B. (2019). İnsani Gelişme ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bazı Afrika Ülkeleri Üzerine Bir Uygulama. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 13-36.
- Freyssinet, J. (1985). *Az gelişmişlik İktisadı* (Çev: M. A. Kılıçbay & T. Öçal). Ankara: Gazi Üniversitesi Yayınları.

- Göktaş, P., Pekmezci, A. & Bozkurt, K. (2018). *Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik İlişkileri*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Göktaş, P., Pekmezci, A. & Bozkurt, K. (2019). *Ekonometrik Serilerde Uzun Dönem Eşbütünleşme ve Kısa Dönem Nedensellik-Makroekonomik Verilerle EvIEWS ve Stata Uygulamaları*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Gönüllü, Ç. O. (2023). Ekonomik Kalkınma ve İnsani Kalkınma İlişkisi: Kırılgan Beşli Ülkeleri Üzerine Ampirik Bir Analiz. *İNSAN & İNSAN*, 11(37), 27-40.
- Griffin, K. & Knight, J. (1992). *Human Development: The Case for Renewed Emphasis*. In: The Political Economy of Development and Under Development. Mc Graw Hill, Inc.
- Grubaugh, S. G. (2015). Economic Growth and Growth in Human Development. *Applied Econometrics and International Development*, 15(2), 5-16.
- Haq, M. U. (1995). *Reflections on Human Development*. New York: Oxford University Press.
- Hicks, A. D. (1997). The Inequality-Adjusted Human Development Index: A Constructive Proposal. *World Development*, 25(8), 1283-1298.
- Hurt, L. S., Ronsmans, C. & Saha, S. (2004). Effects of Education and Other Socioeconomic Factors on Middle Age Mortality in Rural Bangladesh. *Journal of Epidemiology and Community Health*, 58(4), 315-320.
- Jahan S. (2007). *Evolution of The Human Development Index*. In: S. Fukuda-Parr & A. K. S. Kumar (Eds.), Readings in Human Development (5th impression), Oxford University Press, Oxford.
- Kaynak, M. (2015). *Büyüme Teorilerine Giriş*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Marmot, M. (2012). Social Determinant of Health Inequality. *Lancet*, 365(9464), 1099-1104.
- Özgüven, A. (1988). *İktisadi Büyüme, İktisadi Kalkınma, Sosyal Kalkınma, Planlama ve Japon Kalkınması*. İstanbul: Filiz Yayınları.
- Pekmezci, A. & Bozkurt, K. (2019). Energy Consumption and Economic Growth: An Econometric Analysis for OECD Countries. In: C. Aydın & B. Darıcı (Eds.), *Handbook of Energy and Environment Policy* (pp. 55–70). Berlin: Peter Lang.
- Pekmezci, A. & Bozkurt, K. (2021). COVID-19 Pandemisinin Petrol Fiyatları Üzerine Etkisinin Ekonometrik Bir Analizi. İçinde: G. Atasever (Ed.), *Pandemi Sonrası Ekonomik ve Politik Dönüşüm* (pp. 79–94). Ankara: Gazi Kitabevi.
- Pesaran, M. H. (2007). A Simple Panel Unit Root Test in the Presence of Cross-Section Dependence. *Journal of Applied Econometrics*, 22(2), 265-312.
- Ramirez, A., Ranis, G. & Stewart, F. (1998, October). *Economic Growth and Human Development* (Working Paper Yale University Number 18). https://www.qeh.ox.ac.uk/sites/default/files/pdf_docs/qehwps18.pdf
- Ranis, G. (2004, May). *Human Development and Economic Growth* (Yale University Center Discussion Paper No.887). http://www.econ.yale.edu/growth_pdf/cdp887.pdf
- Sain, K. Bozkurt, K. & Yılmaz, E. A. (2024). The Impact of Higher Education on Global Competitiveness: A Panel Data Analysis for OECD Countries. *Panoeconomicus*, 1-34. <https://doiserbia.nb.rs/img/doi/1452-595X/2025%20OnLine-First/1452-595X2400010S.pdf>
- Sain, K. & Bozkurt, K. (2023a). The Effect of Human Capital as an Output of Education on Productivity: A Panel Data Analysis for Developing Countries. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 18(4), 7-31.
- Sain, K. & Bozkurt, K. (2023b). Transformation of Knowledge into Economic Value in Higher Education and Global Competitiveness: A Panel Causality Analysis on OECD Countries. *Educational Policy Analysis and Strategic Research*, 18(3), 223-251.
- Sain, K. & Bozkurt, K. (2023c). The Effect of Education and Health as Fundamentals of Human Capital on Global Competition: A Panel Data Analysis on OECD Countries. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 18(3), 766-791.
- Sain, K. & Bozkurt, K. (2023d). OECD Ülkeleri İçin Küresel Rekabet Gücü ve Beşeri Sermaye Arasındaki İlişkinin Analiz Edilmesi. *Yönetim ve Ekonomi*, 30(3), 475-491.

- Sezgin, F. H. & Budak, Y. (2022). İnsani Gelişmişliğin Büyüme Etkisi: Gelişmiş ve Gelişmekte Olan Ülkeler Karşılaştırması. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(1), 81-104.
- Shahbaz, M., Iqbal, A. & Butt, M. S. (2011). Testing Causality Between Human Development and Economic Growth: A Panel Data Approach. *International Journal of Education Economics and Development*, 2(1), 90-102.
- Sönmez, N. (1994). *Kamu Bütçesi ve Bütçe Politikası*. İzmir: Anadolu Matbaacılık.
- Todaro, M. P. (2000). *Economic Development* (7th ed.). England: Addison Wesley Longman Inc.
- Türkmen, S. & Tıraş, H. H. (2022). BRICS-T Ülkelerinde Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişme İlişkisinin Ekonometrik Analizi. *Journal of Economics and Research*, 3(2), 1-16.
- Uçan, O. & Koçak, E. (2018). İnsani Gelişme Endeksi ile Büyüme İlişkisi: Pedroni Eşbütünleşme Örneği. *Journal of Politics, Economy and Management*, 1(2), 55-61.
- UNDP (1990). *Human Development Report*. New York: Oxford University Press.
- UNDP (1998). *İnsani Gelişme Raporu*. Ankara: Boyut Yayın Grubu.
- Westerlund, J. (2007). Testing for Error Correction in Panel Data. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 69(6), 709-748.
- Yaman, H. (2021). İnsani Gelişme, Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Dinamikleri: G-20 Ülkeleri Üzerine Bir İnceleme. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (69), 121-134.
- Yeter, F., Eroğlu, İ. & Kangal, N. (2021), Ekonomik Büyüme ve İnsani Gelişme İlişkisi: EAGLE Ülkeleri için Uygulama, *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 13(2), 184-211.